

AZ OPERA TÜNDÉREI VAGY A SÁBESZ ANGYALAI? NOSZTALGIKUS VAGY NORMATÍV VIDÉKI ZSIDÓ ÉLET KÉPE A BUDAPESTI MAGYAR NYELVŰ ORTHODOX SAJTÓBAN¹

A modern zsidó önképnek igen korán részévé vált a hátrahagyott vidéki zsidó élet iránti nosztalgia. A középrétegek világába emelkedő, városokba költöző zsidók az idealizált családi élet közegeként tekintettek vissza a hátrahagyott múltra. A vallási rítusokat idealizálták, a családi és közösségi eseményeket erkölcsi üzenetekkel ruházták fel. A hátrahagyott vidék és annak vallási világa a használható múlt részévé vált.² Orthodox vonatkozásban a vidék más értelmet nyert. A történeti szociológiai kutatás a fővárosi és a vidéki orthodoxia közötti intenzív kapcsolatot, a vidéki minták felértékelődését emeli ki.³ Tanulmányomban azt vizsgálom, a fővárosi életvilág részét képező orthodox hírlapírói elit miként alkalmazta a vidéki zsidó élet iránti nosztalgiát olvasóközönségének megszólításában? Hogyan viszonyul egymáshoz a vidéki élet normatív kerete és a fővárosi valóság? Húzható-e határ a mintakövetés, normakijelölés és a nosztalgikus vidéki zsidó vallási élet képe között?

A bethleni konszolidáció és a német megszállás közötti periódus a korábbiaktól eltérő korszakot és társadalmi berendezkedést jelöl, amelynek a nagy társadalmi narratívuma is alapjaiban változott meg, ugyanakkor számos továbbgördülő diskurzuselem is feltűnt az orthodox szervezet-közeli elit stratégiáinak megfogalmazása során. Tanulmányomnak nem célja az egyes intézmények, regionális kezdeményezések mélyreható vizsgálata. A kutatás során a másodlagos jelenségek kerülnek előtérbe.

A 19. század elején a nyugat- és közép-európai zsidó népesség zöme vidéken élt. A század végén a falvak gazdasági hanyatlásával a falun született fiatal zsidó férfiak és nők a tőkés városban kerestek megélhetést. Elsődleges szocializációjuk a vidéki élethez kötődött, a városban számos falusi zsidó milióban gyökerező szokást mégis elhagyni kényszerültek. Magukkal vitték viszont szülővárosuk és gyermekkoruk emlékeit, és szentimentális kapcsolatot alakítottak ki populáris zsidó kultúrájukkal. A nosztalgiával áthatott „gettó történetek” növekvő irodalma által kötődtek a faluhoz, ami a modern városi közegben a partikuláris zsidó identitás forrásává vált. Paula Hymen emögött egy életmódváltást feltételez, ami felvetette annak kérdését, hogy miként őrizték meg sze-

---

¹ A szerző az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (03 217) ösztöndíjas munkatársa.

² HESS 2007.

³ KARÁDY–PALÁSTI 1995.

lektíven a városi zsidók a zsidó tradícióhoz fűződő kötődéseiket, tekintettel arra, hogy a falusi zsidók között számos rutinnak tűnő gyakorlat a városi társadalomban nem odaillő. Az új városi modernizáló zsidó közösségek elitje az általuk elhagyott vidéki közösségekhez komplex és ambivalens módon viszonyult. Ez egyszerre jelentette a vidéki életvitel kritikáját és vallási, romantikus idealizálását.⁴

A sajtót⁵ – mint a fenti tendenciák egyik fórumát – Sarah Abrevaya Stein megfontolásait követve használom. Abrevaya Stein a sajtót egyszerre tekinti a változás manifesztálódásának és mechanizmusának a modernkori zsidóság köreiben. A sajtó az urbanizálódó népességhez kötődött. A zsidó élet megváltozott, és a modern sajtó segíteni próbált még inkább megváltoztatni azt. A sajtó használatára az olvasók egymás közötti és a szerkesztőkkel folytatott párbeszédként tekintve, az újságokat olyan fórumokként írja le, amelyen a zsidók feltehetők a modernitáshoz kapcsolódó kérdéseiket, de egyúttal meg is fogalmazhatták az ezekre adott válaszaikat és kidolgozhatták új mechanizmusait. A sajtó pedig elterjesztette és felhasználta ezeket a válaszokat. A modern fogalmának ugyanakkor egy lapon belül is számos jelentése lehetett, de ez nem vezetett jelentésvesztéshez vagy kiüresedéshez.⁶ A fővárosi orthodox középosztályból érkező, szervezet-közeli hírlapíró elit egy sajátos budapesti orthodox életvilágot jelenített meg, és annak orthodoxiáról, zsidóságról, szervezeti és felekezeti ügyekről szóló olvasatait adta közre.

Az opera tündérei

Az orthodox sajtó számos modern urbanizmussal járó tendenciától kísérelte meg narratív szinten elhatárolni az elfogadható városi orthodox életmódot. Tekintsük át a fővárosi zsidó családról és szülőkről adott képet, azokat a tendenciákat, amelyek a zsidó vallási/ közösségi életet fenyegető jelenségekként tűntek fel. A lapban több vidéki cikkírónak kapott helyet a fővárosi zsidó vallási élettel foglalkozó feddése. Ezekben a vidéki zsidóság életvilágát tették meg mércéül. A fővárosi orthodoxia körében a tendenciára Karády Viktor történeti szociológiai megközelítése is rámutatott a közösségi vezetők megválasztása és a házassági stratégiák szintjén.⁷ A fővárosi családi életről a Zsidó Újság Kohn Sámuelről az alábbi cikket közölte 1929-ben Büdszentmihályról.

„...több u. n. jó zsidó, közepes vallásossági életmódot folytató családnál az anya péntek este és a szombati nap folyamán, ideje javát egy ismert színházi lap

4 HYMAN 1993: 191.

5 *Zsidó Újság/ Orthodox Zsidó Újság* (1925. október 16. – 1944. március 19.) Míg a Zsidó Újság „A magyar orthodox zsidóság hetilapja”-ként aposztrofálta magát, addig az Orthodox Zsidó Újság 1939. jan. 20-tól egyházi és hitbuzgalmi lapként jelent meg. Az orthodox zsidó sajtó a különböző társadalmi problémák vallási és gyakorlati vonatkozásait jelenítette meg. Az ifjúság nevelésének problémája a vészkorszakig központi kérdése a lapnak.

6 ABREVAYA STEIN 2004. 5, 7-9, 16, 213.

7 KARÁDY-PALÁSTI 1995.

tanulmányozásával tölti. Amikor a vallásos férj péntek este a *sabosz*⁸ angyalait üdvözli: »sólajm aléchem málaché hasorész«⁹ köszöntéssel, addig neje színházi tündérekről és egyéb démonokról szóló történetekben talál élvezetet. Mire fog ez vezetni? Milyen zsidó anyák nevelődnek ilyen anyák és ilyen szellem mellett?»¹⁰

Az erkölcsnemesítő zsinagógai beszédeknek (dróséknak), hitközségi rabbinikus intéseknél, valamint a rabbi-temetések méltató szónoklatainak (cheszpedeknek) és felolvasott végrendeleteinek (c'vaáknak) gyakori témája volt a család, az apa által mutatott vallási példa, az anya által biztosított vallásos családi légkör, valamint a gyerekek által követett minta. A városi lakosság esetében ezek két, egymástól független kulturális jelenséggel is párhuzamot mutatnak. A tágabb társadalmi közeg esetében hasonló tendenciákat tárt fel a 19. századra vonatkozó mentalitástörténeti kutatása a vallási közöny terjedését illetően. A század közepének elvallástanodása nem volt új jelenség Magyarországon. A középkori vallásosságtól és a történeti egyházaktól való távolodást Kósa László hosszú történeti folyamatnak tekinti, amelynek voltak mérsékelt szakaszai, és olyan időszakai is, amikor a valláshoz való vonzódás megerősödött.¹¹ Ha a tendenciák változását tekintjük, a vizsgált korszak a vallás intézményi szinten történő, de alulról is szerveződő megerősítésének időszaka.¹² Mind a külső társadalmi tendenciák, a domináns társadalmi diskurzus, mind pedig a belső az orthodox értelmezés, a korszakot egy olyan válságos időszakként értelmezte, amelyben újra kell gondolni és meg kell erősíteni a közösségi normákat.¹³

Az első világháború mint mérőföldkő a vezércikkek intézményi orthodox öntelmezésében is megjelent:

„»A vének eltűntek a kapukból, megszűntek az ifjak énekelni«¹⁴

זקנים משער שבתו, בחורים מנגינתם. Ha közelebről megvizsgáljuk azt a rettenetes nagy veszteségtételt, mely a világháború mérlege végén mutatkozik; azt a káros és az erők szétrombolására alkalmas utóhatást szemügyre vesszük, amelyet a négy évi háboruskodás az emberiségnél – de különösen az ifjuságnál – előidézett, alig találunk alkalmasabb szavakat a jelenlegi helyzet jellemzésére, mint a fent idézett Echo¹⁵ versszavakat (...) Komoly, tartalmas szavak ezek és oly talá-

⁸ Szombat.

⁹ Békesség reátok, szolgálattelvő angyalok... – a hagyomány szerint, ahogyan találják az anygálok a szombatot fogadó családot, akképp fognak eljönni a rákövetkező szombatok is.

¹⁰ Péntek este orthodox háznál – Kohn Sámuel (Büdszentmihály) *Zsidó Ujság* 1929. jan. 26./2.

¹¹ KÓSA 2002. 250.

¹² Korábban periférián lévő diskurzusok kerültek fő vonalba. V. ö. a dualista elit kiszorulásáról és a völkisch történelemszemlélet tekintetében ROMSICS 2004., ROMSICS 2010. 297–367.; a pártszerkezetet illetően lásd ROMSICS 2008. 81–89., és SPANNENBERGER 2009. 194–203., a katolikus „megújulásról” lásd CSÍKY 2012.; az olasz mintát követő hivatásrendiség tekintetében v. ö. BALOGH 1998. 13–86.

¹³ Lásd GLÄSSER 2012.

¹⁴ Sirmalmak 5:14.

¹⁵ *Echa* – Jeremiás sirmalmainak kezdőszava, amelyről hagyományos nevét kapta.

lón szépen vannak egybefűzve, mintha a mostani időkre mondattak volna; mintha a jelenkor próféciai bírálata lennének.”¹⁶

Az 1920-as és '30-as évek orthodox¹⁷ felekezeti sajtóvitáinak központi kérdését a következő nemzedék vallási szocializációja képezte. „A Mindenható a legnagyobb kincset bizta a szülőkre: *a gyermeket, s mint két őrt állította a gyermek mellé az apát és az anyát.*”¹⁸ – mondta egyik beszédében Sussmann Viktor budapesti orthodox rabbi. A vidéki olvasói levelek és cikkek többnyire az anyák vallásosságát tették a közbeszéd tárgyává. A vallási nevelés letéteményese – ahogyan arra egy sajtóvitában Hermann Sámuel nyíregyházi orthodox izraelita tanító is rámutatott – a család, az anya vallásossága és példamutatása volt.

„Ha az anya nem veszi mintaképpül Sára ősanyánkat, nem gyűjti maga köré csemetéit, vigyázva minden lépésükre, minden szavukra, nem állít eléjük tanító és okuló példákat, e helyett a gyermek napirenden látja a folytonos korzózást, mozi- és színházjárást, dekoltált ruhát. Ily ház gyermekeinél (sajnos nagy számban vannak) legjobb igyekezetünk is kárba vész.”¹⁹ – utalt a nyíregyházi tanító a városi neo-orthodoxia problémáira, a vallási parancsolatok gyermek számára példamutató átéléssel történő megcselekvésének hiányára.

A nőket a vallástörvény viszonylag kevés tevőleges parancsolatra kötelezte, ezek mulasztását, főként a havi tisztulás utáni rituális fürdő látogatásának elmaradását, a városi élet hiányosságaként emelték ki a populáris városi szokásokat bíráló cikkek. A mikve háttérbe szorulásával párhuzamosan a fürdőélet és a strandolás modern városi szokása volt terjedőben. Ezt a szemérmesség (cnijesz/cnijut) hiányaként marasztalták el, mind a cikkírók, mind pedig a rabbinikus intések.²⁰ Az új igények megjelenését, egzisztenciális elvárásokat a fiatalok házasságkötését akadályozó tényezőként, a házasságkötés kitolódását pedig – korábbi korok vallási mintáit követve – az erkölcstelenség forrásaként mutatták be.²¹ Az új nemzedékről szóló diskurzusokban a vallásos családi életre felkészületlen fiatalok váltak a bírálatok célpontjává. A viták során a közösségekben megjelenő modern tendenciák és a hagyomány ütközése került előtérbe.

„Nem akarjátok észre venni, hogy egy új világ van körülöttünk fejlődésben, melynek – szerintünk – erkölcstelen villámai egymásután csapnak le legjobb házainkba? Nem kell háritókat felállítani? Igazán nem látjátok, hogy minden nap más és más általunk szentségesnek tartott thesist a formaságok lomtárába hajít és különösen hölgyeink esküsznek hűséget eme furcsa izü zsidóságnak!?”

¹⁶ *Zsidó Újság* 1926. júl. 9./8–9. Ifjúságunk címére – Háromheti reflexziók.

¹⁷ Az 1868–1869. évi Zsidó Kongresszuson, amelyet Eötvös József az egységes zsidó felekezeti képviselő kialakítása céljából hívott össze a felvilágosult, újtó zsidóság hitközségi vallási életbe behozott változtatásaival egyet nem értő hívek kiváltak a hitközségi rendszerből. Állami elismerésükre 1871-ben került sor. Lásd KATZ, J. 1999

¹⁸ *Zsidó Újság* 1932. október 14./5. Sussmann Viktor budapesti rabbi: Vallásos gyermeknevelést!

¹⁹ *Zsidó Újság* 1926. ápr. 30./5. Iskola és tanítók – Nyíregyháza, Hermann Sámuel tanító.

²⁰ Lásd GLÄSSER 2012. 86–90.

²¹ Lásd GLÄSSER 2012. 91–95.

– írta az orthodox létére meglepő módon doktori címet viselő dr. Dohány József kiskunhalasi főrabbi.²²

A házasodásról és a családalapításról szóló viták egyaránt rámutatnak a hagyomány továbbadásának kívánatos és elvárt módjára, valamint a nevelendő gyermekek elérendő vallásosságára és a korszak új tendenciáira.²³ A sajtó urbanizációs és modernizációs tendenciákkal foglalkozó írásainak fő célja – sok esetben egy univerzális zsidó szolidaritás irányába mozdulva el – a vallási normák megerősítése volt. „A mi felfogásunk szerint nincs más igaz hitvédelem, mint a Tóra törvényeinek betartása mindennapi életünkben s ennek a szellemnek átplántálása az ifjúságba!”²⁴ – írta az *orthodox* sajtó a *Pesti Izraelita Hitközség neológ* hitvédelmi kezdeményezéseire válaszul. A városi minták bírálata és a vidéki modellek felértékelése is ezt a célt volt hivatott szolgálni a sajtó hátsóiban.

Angyalok a bérházakban?

Budapest nem tetszik a poljanai rebbenek címen közölt 1926-ban egy beszélgetést az orthodox sajtó. „»Elég volt Budapestből. Sokat szenvedtem attól, amit itt a nagy göleszről,²⁵ a sok semadról,²⁶ és a rémes vallástalanságról beszéltek nekem. «²⁷ – idézték a távozó chászid közösségi vezető szavait, aki átutazóban jótékonykodás és híveinek fogadása céljából töltött el – számmisztikus megfontolások alapján – 17 napot Budapesten.

A fenti diskurzusok mögött jelentős társadalmi változások húzódtak meg, annak ellenére, hogy a szövegalkotás szintjén számos toposz már korábban is fellelhető volt, és használóik ismert vallási szövegekhez nyúltak vissza. A fővárosi orthodoxia a 19. század utolsó harmadában jelent meg és folyamatos kapcsolatot tartott fenn a vidéki zsidósággal. Elsősorban pozsonyi hatás alatt állt, de a német neo-orthodoxia stratégiái is megjelentek a pesti orthodox középsztyály körében, s egyes negyedekben chászid rebbékhez kötődő betelepülőkkel is számolni kell.²⁸ Az orthodoxia kialakulását és földrajzi eloszlását tekintve rurális jelenség, amely a magyarországi zsidóság felekezeti-intézményi struktúrájában Trianonig domináns helyzetben volt. 1910-ben a hitközségeknek 51,9%-a orthodox, 43,1%-a neológ, 5,0%-a status quo ante volt. Ez az elcsatolt területek orthodox jellege okán 1920-ban jelentősen átalakult. A hitközségek 30,9%-a lett orthodox. 63,4%-a neológ és 5,7%-a status quo ante, ami 1930-ra 30,4% orthodoxra, 65,7% neológra és 3,9% status quo antere módosult. A korábban elsősor-

---

²² *Zsidó Ujság* 1926. jún. 4./4–5. Pap-tanító képezdékét – Írta: dr. Dohány József.

²³ Lásd Glässer 2012. 91–96.; Gleszer 2010. 294–296.

²⁴ *Zsidó Ujság* 1931. okt. 23./2. Hitvédelem.

²⁵ Szétszóratásról.

²⁶ Kitérésről.

²⁷ *Zsidó Ujság* 1926. nov. 19./6. Budapest nem tetszik a poljanai rebbenek – Beszélgetés egy vasúti kupében – Sch.

²⁸ KARÁDY–PALÁSTI 1995.

ban vidéki, falusi orthodoxiával szemben – annak ellenére, hogy a hitközségi hálózat több mint fele mégis orthodox maradt – megnőtt a városi neológia aránya, meghatározó többséget alkotva.²⁹ A vidéki életmódot élő, a városi környezettől vallási megfontolásból is ódzkodó chászid rebbéket is arra készítette az első világháború negatív tapasztalata, hogy faluból városba költözzenek, ahol korábbi lakhelyükkel szemben viszonylagos biztonságban érezhették magukat. A híveik között is új kör alakult ki. A régi hívek egy része szintén városba költözött. A városi orthodoxia között is akadtak hívek, de a városok vonzáskörzetéből is ellátogattak a rebbékhez.

Az urbanizálódás új kihívások elé állította az orthodox híveket. A bérházakban a családok modern zsidó és keresztény szomszédsága új mintákat mutatott fel. A nagyvárosi modern intézmények: egyetemek, filmszínházak, színházak, nyilvános házak pedig – a vallásérkölcstől és a parancsolatok megtartását veszélyeztető – új kihívásokat, „kísértéseket” jelentettek. A trianoni Magyarország zsidó közösségeit folyamatos urbanizálódás jellemezte. Az urbanizációs folyamatokban kiemelkedő szerepe volt a főváros zsidó lakosságának, amelynél a domináns neológ – status quo ante irányzat mellett az orthodoxia is jelen volt.

A két világháború közötti időszakban – Frojimovics szerint – a magyarországi orthodoxia nem csak létszámában csökkent, hanem jelentősége is minimálisra zsugorodott. A nagy orthodox központok: Pozsony, Munkács, Máramaros-sziget, az országhatáron kívülre kerültek, a magyarországi orthodoxia elvesztette vezető elitjét és az utánpótlás lehetőségét egyaránt. A híres jesivák és rabbijai: a pozsonyi, munkácsi, huszti, dunaszerdahelyi, galántai és nagysurányi Talmud-iskolák szintén külföldre kerültek.³⁰ Az 1920-30-as évek felekezeti egységének megteremtésére irányuló neológ unifikációs törekvések ellenhatásként még inkább elmélyült az orthodox-neológ különállás. Ezáltal a kisebbségi helyzetbe került orthodoxia megerősítette pozícióját és intézményi struktúráját a zsidóságon belül.³¹

Az orthodox ifjúság vallási szocializációját a család és a helyi közösség vallási életének, valamint a hagyományos vallási oktatásnak problémái egyaránt érintették. Társadalmi alapjai így sokkal szerteágazóbbak voltak, mint az az egyleti keret, amelyben az önszerveződő ifjúság közvetlenül megjelent a sajtó

---

²⁹ FROJIMOVICS K. 2008: 226–227.

³⁰ FROJIMOVICS K. 2008: 226–227.

³¹ Az 1868/1869-es Kongresszust megelőzően Chatam Szofer nyomán határozták meg az orthodox hitközséget, amelynek integritását tagjainak orthodox életvitele adta. Az 1871-ben született országos orthodox szabályzat már nem a tagokhoz, hanem a hitközséghez kötötte a meghatározást, amelynek a Sulchán Áruh vallástörvényi gyűjtemény alapján kellett állni. 1935-ben a neológ Kiegészítő Szabályzatra válaszul megfogalmazott orthodox szabályzat-kiegészítés a két korábbi meghatározás között álló szigorítást jelentett: a világi vezetésnek az orthodoxiához méltó életmódot kellett folytatni. Az elnök, az alelnök, a vallási és világi oktatást felügyelő iskolaszéki elnök és a templom előljáró személyzete a szombat és a rituális étkezés törvényeit nyilvánosan nem szeghette meg. FROJIMOVICS K. 2008: 264–269.

hasábjain. Az orthodox közösségek felnőtt generációi felől ezért a jesivakérdés és a hitbuzgalom vált jelentőssé a vallási szocializáció terén.

Az újrainduló Zsidó Újság már egy megváltozott társadalmi és politikai helyzetre keresett válaszokat. A bethelni konszolidáció az állam támaszát a „nem zsidó” intelligenciában, a „keresztény-nemzeti szellemben” megújítandó és támogatandó középosztályban látta. A katolikus befolyás főként a civil szervezeteken keresztül érvényesült.³² A vallási reneszánsz gondolata része volt a kor nagy társadalmi diskurzusának: „keresztény reneszánszként” már korábban megjelent a keresztényszocializmus keretében.³³ A vallási reneszánsz orthodox gondolata a dualizmus idején is a hitbuzgalom része volt, bár sokkal kisebb sajtóvisszhangot kapott. A „chizük hadosz” (chizuk hadat), azaz ‘a vallás megerősítésének’, ‘a vallás támaszának’ gondolata és mozgalmként való megjelenése a 19. századmásodik felének galíciai és bukovinai zsidóságához kötődött. A ‘Machzike Hadosz’ elindítója 1879-ben a krakkói rabbi Schreiber Simon, a pozsonyi Chatam Szofer fia és Reb Jesijele (rabbi Josua Rokeach), a második belzi rebbe volt. A hitbuzgalomban jelentős szerepet játszott a szánci cádik fia,³⁴ Jecheszkel Halberstam, siniavai rabbi is. A ‘Machzike Hadosz’ a Monarchia keretében Galícia felől érkező kelet-európai hatásnak tekintendő. Mind a belzi, mind a szánci chászid udvar jelentős szerepet töltött be a magyarországi tradicionálisra törekvő zsidóság körében. A Magyarországon működő ‘Machzike Hadosz’ egyesületek az első világháborúval megszűntek. A régi ‘Machzike Hadosz’ jelentőségét tükrözi, hogy az orthodoxia tömeges hadba vonulásával a csornai ‘Machzike Hadosz’ és Paskusz Károly kezdeményezésére, a katonák orthodox kóser ételmezését meg tudta szervezni.³⁵ 1925-re a sajtó csupán a csornai, a miskolci és az újpesti egyesület meglétéről tudott hírt adni.³⁶

A ‘Machzike Hadosz’ újjáélesztésének és országos szervezetté alakításának igénye bethelni konszolidációjával jelent meg ismét. Schlesinger Adolf budapesti kezdeményezésével ellentétben, az újjáéledő egyesület nem vált a Központi Irodához hasonlatos fővárosi központú országos, bürokratikus hálózattá. Magyarországon és a határon túlra került közösségeknél az újjáéledő egyesületek több megyét felölelő szervezetekként jöttek létre egymástól független kezdeményezésekként. A hitbuzgalom mögé kezdeményezőként az orthodoxia közismert rabbi tekintélyei álltak. Sokuk az orthodox sajtó gyakori cikkírója is volt egyben.³⁷ A hitbuzgalom bár a közösségi vallásgyakorlás általános

³² SPANNENBERGER 2009.200-201.

³³ SPANNENBERGER 2009.198.

³⁴ Igaz ember, a chászid hívek vallási vezetője

³⁵ *Zsidó Újság* 1931. szept. 25./7. Az orthodox vallásosság védelmében – Gestetner Antal (Ujpest)

³⁶ *Zsidó Újság* 1925. okt. 30./10. Hírek – Az újpesti Machziké Hadosz egyesület, *Zsidó Újság* 1926. maj. 1./10. Hírek – A Machziké Hadosz Egyesületek feltámasztása.

³⁷ Lásd GLÄSSER 2012. 83–85.

kereteit érintette,³⁸ mind felhívásaiban, mind megvalósítandó törekvéseiben a jövő generációknak nyújtott példa tükrében szemlélte az orthodoxia helyzetét.

A sabosz angyalai vidéken?

A hitbuzgalom a kelet-európai zsidóság körében is élt a modern világ új eszközeivel. Lembergben 'Machzike Hadosz' címet viselő héber-jiddis kétnyelvű, kéthavonta megjelenő lapot is indítottak a belzi rebbe kezdeményezésére.³⁹ Az első világháború alatt – Ábrahám Áron Katz nyitrai orthodox dájján szerkesztésében – néhány évig „Machzike Hadosz” címen Magyarországon is jelent meg hitbuzgalmi lap.⁴⁰ Az újraindult Zsidó Újság szerkesztője, Groszberg Jenő maga vállalta fel, hogy lapja a hitbuzgalom szócsöve legyen.⁴¹ Dr. Dohány József kiskunhalasi főrabbi ennek lényegét abban látta, hogy a rabbinikus tekintélyek szavait és az orthodox emberideált közvetítse a sajtó: e „sajtóban legyen mindaz, amit lélektápláléknak neveznek”.⁴² A 'Machzike Hadosz' célkitűzései szintén kedveztek a vidéki populáris zsidó szokások felértékelődésének. Az orthodox reneszánsz feladata volt „harcolni a régi zsidó értékek megőrzéséért, a múlt kincseinek a jövő számára való átmentéséért, a vallásosságnak a zsidó élet minden megnyilvánulásában való döntő voltáért.”⁴³ A lap és a mozgalom törekvése ebben a megfogalmazásban nem állt távol a németországi neo-orthodoxiában tapasztalható korábbi jelenségektől sem.⁴⁴ A vidéki minták erősödésének kedvezett a fővárosi orthodox középrétegek új helyzetértékelése is. A háború utáni állapotokat Óbudai Freudiger Ábrahám, a budapesti autonóm *orthodox izraelita* hitközség elnöke 1927-ben a zürichi *Jüdische Presszentrale* kérdésére úgy értelmezte, hogy

„Magyarországon a háború és az utána következő események nyomán a zsidóságon belül újjászületési mozgalom észlelhető. (...) Ami az orthodoxiát illeti, minden háború után a lélek misztikum felé hajlik és azért a konzervatív zsidóságon belül az egyre erősödő chaszidikus vonás tapasztalható. Hogy a

---

³⁸ A regionális egyletek gyakorlati feladatköre a rituálék (sz'forim), azaz az Istennevet is tartalmazó kegyszerek vallási alkalmasságának ellenőrzésére, a Talmudtóra-oktatás megszervezésére, a jesivabócherek (Talmud-iskolai növendékek) támogatására, a jesivákból kikerülő szegény sorsú ifjak családalapításának és elhelyezkedésének támogatására, a leánynevelésre, a nőkre vonatkozó vallástörvényi irodalom népszerűsítő kiadványok formájában történő terjesztésére, a szombattartás előmozdítására, a tagoknak vallási életükben való kölcsönös támogatására és a hitközségi viszályok elsimítására terjedt ki. Belőle nőtt ki az Orthodox Szombattartók Országos Szövetsége, amely aktívan együtt működött a Talmud-iskolákat segélyező 'Országos Tomché Jesivosz'-szal.

³⁹ V. ö. RUBINSTEIN 1971.

⁴⁰ *Zsidó Újság* 1927. okt. 28./7-8. A jesivák bajairól.

⁴¹ *Zsidó Újság* 1926. jan. 1./1. Árvizveszedelem és gátépítés. – Reflexiók a budapesti „Machzike Hádász” felélesztéséhez.; *Zsidó Újság* 1926. jan. 8./7. A Machziké Hádász közgyűlése után.

⁴² *Zsidó Újság* 1926. jan. 8./7. A Machziké Hádász közgyűlése után.

⁴³ *Zsidó Újság* 1926. jan. 1./1. Árvizveszedelem és gátépítés. – Reflexiók a budapesti „Machzike Hádász” felélesztéséhez.

⁴⁴ FERZIGER 2005. ix., 4., 6–7., 96., 187–188.

vallási kedély mellett a vallási szellem is bensőséggé legyen, a konzervatív zsidóság vezeterei a főnyomatékot a Talmudtóra iskolák és a jesivák erősítésére helyezik.”⁴⁵

Az ifjúság nevelésének kérdésében is ez a két vonal – a *chászid* és a *pozsonyi orthodox* – határozta meg a sajtó diskurzusait. A vidéki minták kérdését a „nem-orthodox világ” nosztalgikus irodalmához való viszonyulás által lehet bemutatni legszemléletesebben. Hymen, Hess és mások által elemzett modern zsidó vidéknosztalgia ugyanis ebben a keretben fogalmazódott meg a neológ olvasók számára. A vidéki nosztalgikus történetek, történeti példázatok, chászid bölcsességek és chászid történetek a hitbuzgalom céljainak fővárosi képviselőjét magára vállaló lap hasábjairól sem hiányoztak.⁴⁶ Ezek forrásai viszont nem a nyugati modernizáló feldolgozások voltak, hanem a vallási autoritások és orthodox hitközségi tagok útleírásainak, a vidéki szóbeliségnek és a vallási irodalomnak a magyar nyelvű orthodox sajtóadaptációit képezték. A gettónosztalgia adaptációiként létrejött írásokat az orthodox hírlapírók a vallástörvénytől és az ábrázolni kívánt világtól távol esőnek tekintették, így a történetek által közvetített neológ önképet is fenntartásokkal fogadták. A populáris zsidó szokásokhoz való eltérő fővárosi neológ sajtóviszonyulásra válaszul az orthodox hetilap a fővárosi és a vidéki neológia különbségeit hangsúlyozta, amit a vidéki orthodoxia egy része felé tanulságként fogalmazott meg. A fővárosi neológiában megtevesztő lehet – a lap véleménye szerint – „az a sok Sulchan Aruch, konzervativizmus, choszid legenda, saleszüdesz,⁴⁷ amely a neológ tartalomnak és demokráta politikának névlegesen rituális pecsétje mellett kóser zöldség-garníring gyanánt lett felszolgálva.”⁴⁸

A sajtóban megjelenő magyar nyelvű irodalom célja a szerkesztő bevallása szerint az volt, hogy a magyarul olvasó felnövekvő nemzedéknek „orth. zsidó szempontból kifogástalan tárgy olvasmányok álljanak rendelkezésére, nehogy ezek híjján, a vallás-erkölcsi szempontból aggályos, *erotikus* irodalom termékeiből merítse szellemi táplálékát.”⁴⁹ Utaltak a századforduló polgári világának tömegirodalmára. A fővárosi orthodox ifjak vidéki talmudiskolákba küldése szintén tetten érhető a budapesti orthodox Sasz Chevra híradásaiban, bár visszaemlékezések szerint egyes vidéki jesivákban egy-egy budapesti bocher fel-tűnése kuriózumnak számíthatott.⁵⁰ Az orthodox ifjak nevelését a természetjá-

⁴⁵ *Zsidó Újság* 1927. jan. 7./6. Az orthodoxia Magyarországon – Óbudai Freudiger Ábrahám nyilatkozata.

⁴⁶ Az első ilyen jellegű személyes visszaemlékezés már a *Zsidó Híradóban* megjelent. *Zsidó Híradó* 1891. márc. 12./2–6. Tárca. Az én jó apám és a falu népe. (A *'Zsidó Híradó' eredeti tárcaja*.) [Irta:] Devecseri Ignác.

⁴⁷ Értsd az unifikációs törekvések keretében az 1868–69-es szakadás vitáiban fontos szerepet kapott Sulchán Árucho törvénygyűjtemény alapján állásra való neológ utólagos hivatkozás, a divatosá vált chászid történetek, misztikus egzotikumként leírt, fővárosi chászid imaházakban is fellelt szombati harmadik étkezések.

⁴⁸ *Zsidó Újság* 1927. jan. 14./1–2. Mit tanuljunk a Hevesi-Löv pártok viszályából?

⁴⁹ *Zsidó Újság* 1929. júl. 5./12. Szerkesztői üzenetek. Füzesgyarmat.

⁵⁰ DOMÁN 2001. 23., 49., GLESZER 2005. 68–71.

rással összekötő cikkekben szintén követendő mintaként tűnt fel a vidéki chászid vallásosság.⁵¹ A chászid zarándoklatokról tudósító hírek pedig megnyugvást nyújtó, másik világgént mutatták be a vidéki zsidóság ezen összejöveteleit.⁵² Ezek a minták narratív szinten a vallásosság másodlagos szocializáció szintjén történő elmélyítését célozták, amihez a vidéki tradicionalitásra törekvő életforma mellett példaképpül a vallási autoritásokat és azok családjait tették meg.⁵³

Az orthodox hetilap szerkesztői egyértelműen elhatárolódtak az új városi modernizáló zsidó közösségek elitje által folytatott diskurzustól, amelyben az általuk elhagyott vidéki közösségek vallási életét racionális kritikával szemlélték, és romantikus idealizálással, annak szokásait egyúttal szelektálták is. A vidék – legalábbis narratív szinten – az orthodoxia gyökereit és mintaadó közösségeit jelenítette meg a vizsgált időszakban.

Irodalom

ABREVAYA STEIN, Sarah

2004 *Making Jews Modern The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis.

BALOGH Margit

1998 *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

CsíKY Balázs

2012 Jubileumi esztendőök és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: Bánkuti Gábor–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár (szerk.): *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai*. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 135–158.

DOMÁN István

2001 *A talmudiskolák titkai*. Ulpius-ház, Budapest.

FERZIGER, Adam S.

2005 *Exclusion and Hierarchy Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

FROJIMOVICS Kinga

2008 *Szétszakadt történelem*. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950. Balassi Kiadó, Budapest.

GLSZER Norbert

2005 „Zsidó búcsú” – Jahrzeit – „világtalálkozó” Egy rítus szerepe a Magyarországról elszármazott zsidó virtuális közösségek életében. *Néprajzi Látóhatár* XIV. évf. 3–4. sz. 61–88.

---

⁵¹ Lásd GLEZSER 2008a. 236.; GLEZSER 2008b. 365–369.

⁵² Lásd GLEZSER 2008b. 369–370.

⁵³ Lásd GLEZSER 2010. 293–297.; GLÄSSER 2012. 98–100.

- 2008a Orthodox Kosher Mass Culture? Food Industry, Hospitality Industry, Children's Holidays and Open-air Baths in the Weekly Paper of Orthodox Jewry in Hungary. 1925–1944. *Acta Ethnographica Hungarica* 53 (2) 217–244.
- 2008b Jákob lajtorjai. Az országos ortodox sajtó cádikképe 1925–1944 között. In: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek*. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről VI. Balassi Kiadó, Budapest. 352–379.
- 2010 Tórájának fele... A rabbiné és a zsidó nő imagológiája a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban a 19. század végén és 20. század elején. In: Filkó Veronika–Kóhalmy Nóra–Smid Bernadett (szerk.): *Voightloristica Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére. Folcloristica 11*. ELTE-BTK Folklore Tanszék, Budapest, 281–300.
- GLÄSSER Norbert
- 2012 Ateresz z'kénim: A vallási szocializáció családképe a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó diskurzusaiban. In: Csipak Árpád (szerk.): *Pléróma 1947–2012: Dr. Rokay Zoltán 65. születésnapján szabadkai, óbecsei és budapesti tanítványai*. Lux Color Printing – Szulik Alapítvány, Óbecse, 77–108.
- HESS, Jonathan M.
- 2007 Leopold Kompert and the Work of Nostalgia: The Cultural Capital of German Jewish Ghetto Fiction. *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 97, No. 4 (Fall 2007), 576–615.
- HYMAN, Paula E.
- 1993 Traditionism and Village Jews in 19th-Century Western and Central Europe: Local Persistence and Urban Nostalgia. In: Wertheimer, Jack (ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era. The Jewish Theological Seminary of America, New York – Jerusalem, 191–201*.
- KARÁDY Viktor–PALÁSTI Mónika
- 1995 Ecsetvonások a budapesti orthodoxyáról. *Budapesti Negyed* 8./1., 57–72.
- KÓSA László
- 2002 A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a XIX. században. In: Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig II*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 250–267.
- ROMSICS Gergely
- 2004 Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. L'Harmattan, Budapest.
- 2010 *Nép, nemzet, birodalom* A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- ROMSICS Ignác
- 2008 *Történelem, történetírás, hagyomány*. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008. Osiris, Budapest.

RUBINSTEIN, Avraham

1971 Machzike Hadas, In: *Encyclopedia Judaica*. Vol. 11. Keter – Macmillan Jerusalem, 730–731.

SPANNENBERGER Norbert

2009 A politikai katolicizmus. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900-1948*. Osiris, Budapest, 186–213.

GLÄSSER, Norbert

THE ELVES OF THE OPERA OR THE ANGELS
OF THE SHABBES?
NOSTALGIC OR NORMATIVE JEWISH RURAL
WORLDS IN THE HUNGARIAN-LANGUAGE
ORTHODOX JEWISH PRESS IN BUDAPEST

Budapest Orthodoxy appeared in the last third of the 19th century and was in continuous contact with Jews in other parts of the country. The strongest influence came from Pressburg, but the strategies of German neo-Orthodoxy also appeared in the Orthodox middle class of Pest and in some districts new immigrants with ties to Hassidic rebbes were also a factor.

This reading public was not monolingual: in addition to the increased adoption of the Hungarian language from the Compromise of 1867 there were also users of Hebrew, jüdisch-deutsch and German. This was reflected to varying degrees in the different papers. The papers themselves also adapted to the modernity for the discussion of which they provided a forum.

The researched Hungarian-language publications are Budapest papers intended for a particular audience. They present problems of the middle class, as well as mainly institutional strategies. Through them the process of integration into urban life can be followed: a backward look at the village, and the relation to their own (religious) tradition. However this does not refer to the circle of readers, who are unidentifiable for the purpose of historical investigations, but reflects the elite opinion-forming attitude of the supporters, publishers and journalists grouped around the paper.

In many areas of religious life the press pointed out practices differing from Orthodoxy with the aim, apart from strengthening its own group values, of proving the impossibility of attempts to unify the Orthodox and Neology trends. The press stressed the importance of religious socialisation in the family and the need for parents to set a religious example.

1. kép. Chászid zsidó a bécsi Prater forgatagában (képeslaprészlet)